

COMUNITATE ȘI SFINȚI ÎN BUCUREȘTII EVULUI MEDIU

Adriana Scripcariu

*« L'hagiographie naît de l'existence des cités
et se nourrit de leur diversité culturelle ».*

Gilbert Dagon

Ne propunem în cercetarea de față o întrebare a istoriei medievale bucureștene¹, oraș și oameni, dintr-o perspectivă inedită, cea a trăirii religioase. Dacă obștile restrânse gravitează de obicei în jurul unui singur lăcaș de cult, având prin urmare un singur intercesor principal, în marile aglomerări urbane sfinții se aglomerează și ei, devenind ei înșiși comunitate. Traseul și destinul fiecăruia, împletindu-se cu cel al oamenilor, creează un foarte expresiv mozaic divino-uman, în jurul căruia se naște ritmul și culoarea aparte a trăirii religioase, specifică fiecărei comunități urbane în parte. Care va fi fost dinamica anului creștin în Bucureștii veacului de mijloc, care erau sfinții intercesori ai bucureștenilor și de ce, vom încerca să deslușim în cele ce urmează.

Bucureștiul antropo-hagiografic

Cazul Bucureștiului este unul aparte în ce privește comunitatea sfinților protectori. Format în evul mediu, orașul este lipsit de sfinți de proveniență locală ori de necropole-martiria. Prin urmare, toți sfinții săi, mai puțin se pare Maica Domnului, ajung aici ca urmare a unei inițiative private, care este adoptată și absorbită de comunitate.

Preluând schema antropologică expusă de Vintilă Mihailescu în studiul său Bucureștiul antropo-geografic², credem și noi că trei au fost focarele care împreună au dus la ivirea orașului: o comunitate rurală, provenită foarte probabil din urmașii unui moș Bucur, târgul, care apare aici într-o mare intersecție de drumuri comerciale și cetatea domnească prezentă pe Dâmbovița începând cu sec.XV. Fiecare dintre ele își are aportul său în schema hagiologică bucureșteană.

Pe de altă parte, extinderea orașului s-a petrecut atât din interior, prin creștere demografică, cât și din exterior, prin înglobarea în limitele orașului a diverse comunități rurale din proximitatea târgului, care devin cu timpul mahalale bucureștene. Acest fenomen face ca religiozitatea bucureșteană să cuprindă în același timp tipul de pietate al orășanului târgoveț, al boierului cultivat, al voievodului, al clericului, dar și pe cel al țaranului agricultor. Astfel, creștinismul practicat la București este în egală măsură de sorginte teologică și populară. Oamenii se amestecă în bisericile bucureștene, fiecare cu motivațiile, nivelul său de înțelegere și tipul său de sensibilitate, cu toții sub poalele sfinților.

Mărturii despre pietatea bucureștenilor ne sunt lăsate de călători străini. O remarcă foarte întâlnită este cea privitoare la mulțimea bisericilor din oraș. Unii călători cred că

¹ Studiul își propune ca limită cronologică superioară sfârșitul scolului XVIII.

² Vintilă M. MIHĂILESCU, *Evoluția geografică a unui oraș, București*, cd.Paidcia 2003.

fiind ușor de echivalat cu informațiile provenite din calendarele populare. Vom încerca să urmărim în continuare în special aprortul comunității orașenești la spectrul hagiografic al Bucureștilor.

Un aspect demn de remarcat, care creează un context aparte hagiologiei bucureștene este lipsa unui mare patron, până târziu, la sfârșitul sec.XVIII, când este adus aici trupul întreg al sfântului Dimitrie Basarabov, devenit protectorul consacrat al orașului. Dacă cetățile de scaun ale Moldovei, au primit de foarte timpuriu, spre consacrare, din inițiativă domnească, moaște întregi, sfântul Ioan cel Nou la Suceava și sfânta Parascheva la Iași, Bucureștiul a fost lipsit de un asemenea privilegiu din motive pe care vom încerca să le deslușim.

Moaștele întregi au un statut aparte în mentalitatea medievală. Chiar dacă în plan teologic, o părticică are aceeași relevanță cu întregul, relicvele nedespărțite au beneficiat de un tratament deosebit, fiind în mod special protejate și căutate. Trei sunt sfinții ale căror moște întregi se află din evul mediu în Țara Românească: sfântul Nicodim de la Tismana, călugărul balcanic care a reformat în sec.XIV viața monastică din sudul Carpaților, fiind inițiatorul primelor mănăstiri de obște din Valahia; sfânta Filoftea, ale cărei moaște au fost aduse probabil în sec.XVI, din sudul Dunării, la Curtea de Argeș, a doua cetate de scaun a domnilor munteni; sfântul Grigorie Decapolitul, al cărui trup a fost cumpărat de boierul Barbu Craiovescu pentru ctitoria sa de la Bistrița, tot în cursul sec.XVI. Nici unul dintre acești sfinți nu a beneficiat însă de o cinstire aparte în Bucureștiul medieval.

De ce chiar odată cu stabilizarea la București a curții domnești voievozii nu au avut inițiativa de a consacra orașul prin aducerea unui trup nestruciat? O astfel de idee ne este totuși menționată de un text hagiografic privitor la viața sfântului Nicodim de la Tismana, dar a rămas un proiect nerealizat. Iată ce scrie în 1840 ieromonahul Ștefan de la Tismana: „*Iar după trecerea a mulți ani, un domn al țării acesteia, înțelegând multele faceri de minuni ale sfântului Nicodim, a vrut să le ridice (moaștele n.n) din sfânta mănăstire Tismana și să le ducă în orașul București ca să fie acolo stătătoare. Și nefiind voia sfântului să se înstrăineze sfintele sale moaște din sfântul său lăcaș, cu minune a făcut de s-a părăsit domnul acela de acel sfat și lucru neplăcut sfântului. Ci încă zic unii că acel domn ce vroia ca să ridice sfintele moaște ale sfântului ar fi fost Basarab Voievod cel Tânăr la leatul 6981 (1473)*”⁷. Hagiograful târziu a notat o tradiție, probabil cu teme istorice, având în vedere exactitatea numirii și datării voievodului, fapt imposibil la acea vreme prin surse bibliografice. Legăturile ctitoricești ale Basarabilor cu Tismana ar putea îndreptăți o astfel de inițiativă. Istoricul P.Ș.Năsturel expune o ipoteză în care leagă acest eveniment de un lăcaș apărut târziu în București, în zona primei curți domnești, cu hramul Sf.Antonie⁸, vocabulă unicat în capitală, aceeași cu cea a mănăstirii Tismana. Cercetătorul crede că acest edificiu târziu ar fi suprapus o veche ctitorie domnească, contemporană inițiativei lui Basarab cel Tânăr, care ar fi fost destinată

⁷ Ieromonahul ȘTEFAN, apud P.Ș.NĂSTUREL, Bucureștiul în veacul XV, MIM 1/1964

⁸ Biserica sfântului Antonie, zisă a Pușcărici, ctitorită în prima jumătate a sec.XVIII de un anume Antonie Cămărașul, a dispărut din peisajul bucureștean la mijlocul sec.XIX; hramul a rămas să fie sărbătorit la biserica Curtea Veche, aflată în imediata apropiere, unde cultul sfântului a luat în prezent o mare amploare.

adăpostirii moaștelor sfântului Nicodim. Aceasta ar fi fost „biserica doamnei Maria”, soția lui Basarab cel Tânăr, edificiu menționat în Bucureștiul medieval, ale cărui coordonate ne sunt astăzi neclare. Inițiativa a rămas însă fără urmări și nici un domn nu a mai avut-o. Chiar un voievod luminat și extrem de bogat cum a fost Constantin Brâncoveanu, care a refăcut și înzestrat mai multe lăcașuri de cult în București, lucrare ce a culminat cu rectitorirea mănăstirii Sf.Gheorghe Nou, la o măsură cu adevărat împărătească, nu se gândește să aducă aici un trup de sfânt. Se pare că domnia nu s-a simțit niciodată prea în largul ei la București. Adoptarea orașului ca cetate de scaun s-a petrecut foarte probabil sub presiune turcească, locul, la doar 60 de km de Dunăre, fiind mai ușor de supravegheat. Primul domn care ctitorește la București o biserică a curții este Mircea Ciobanu, totodată primul domn care își cumpără firmanul de la Poartă, procedură care va continua de-a lungul timpului, culminând cu epoca fanariotă. Fragilitatea domniei se accentuează odată cu mutarea ei la București. Probabil, din acest motiv, domnii nu s-au simțit aici acasă, ci mai degrabă în mici reședințe retrase ca Mogoșoaia, Potlogi ori Brebu. De asemenea, orașul era adesea în calea jafurilor și a prăpădurilor de tot felul, ori astfel de prețioase relicve trebuiau păstrate în siguranță.

Sfântul Dimitrie Basarabov ajunge la București din inițiativa unui cleric, mitropolitul Grigorie și cu sprijinul financiar al unui negustor bucureștea bogat, Hagi Dimitrie. În timpul războiului ruso-turc, un general rus Peter Salnikov, ridică sfântul din biserica satului său natal, Basarabi, pe valea Lomului, spre a-l adăposti din calea turcilor, în Rusia. La propunerea mitropolitului, generalul schimbă relicva pe bani, luând cu el doar mâna dreaptă a sfântului pe care o depune la Lavra Pecersca. Trupul aproape întreg al sfântului Dimitrie este depus în biserica mitropolitană și orașul își primește astfel protectorul. Cultul său va lua mare amploare, suferind contaminări cu cel al sfântului Dimitrie de la Salonic. Găsim important de remarcat, în cazul achiziționării moaștelor sfântului Dimitrie Basarabov, starea socială a donatorului. El nu a fost nici domn, nici boier, ci doar un negustor bogat, aflat sub patronajul onomastic al acestui sfânt, absent până atunci din hagiografia bucureșteană⁹. Din această perspectivă, se pare că adevărata vocație a Bucureștilor a fost cea de târg, căci iată, un negustor și un cleric îi aduc sfântul protector.

Cercetarea de față se va concentra pe comunitatea de sfinții protectori ai Bucureștiului, configurată aici înainte de apariția marelui patron, sfântul Dimitrie Basarabov.

Primul protector al orașului a fost se pare Maica Domnului, căci imaginea ei este prezentă pe peceți ale orașului, care ni s-au păstrat începând cu sec.XVI. Acest tip de sigiliu aparținea conducerii obștii bucureștene, premergătoare instalării aici a domniei, formată foarte probabil după modelul tradițional, din 12 bătrâni și un județ. Pecetea

⁹ Remarcăm diferența netă de scenariu între cazul sfântului Dimitrie Basarabov și cel al sfintei Parascheva de la Iași, al cărei cult accentuat a fost remarcat la moldoveni și încurajat la nivel politic încă înaintea venirii moaștelor ei la Iași. vezi Dan Ion MUREȘAN, *Autour de l'element politique du culte de sainte Parascheva la Jeune en Moldavie, în L'empireur hagiographe. Culte des saints et monarchie byzantine et post-byzantyne*, New Europe College – Institut d'Etudes Avancees, 2001.

¹⁰ P.I.CERNOVODEANU și N.VĂTĂMANU, *Considerații privitoare la pecetea orașului București în secollele al XVI-lea și al XVII-lea*, în MIM IV/1966, p.3-14

orașului, reînnoită în fiecare an odată cu schimbarea giudețului, dar păstrând imaginea Maicii Domnului, era adăpostită în biserica din Pazar, care a fost, se pare, centrul spiritual al primei comunități bucureștene¹⁰. Patronajul Maicii Domnului, căruia îi vom dedica un capitol aparte în cele ce urmează, a fost perpetuat de ctitorii de toate tipurile. Astfel, privind și ponderea bisericilor puse sub protecția ei, Maica Domnului pare a fi patroana suverană a Bucureștilor până la sfârșitul sec.XVIII.

Odată cu sec.XVI, orașul devine cetate de scaun, statut pe care îl va avea cu intermitențe încă un secol, până la stabilizarea aici a capitalei țării. În același timp, căderea Brăilei sub turci în 1546 duce la creșterea importanței târgului Bucureștilor, prin devierea pe aici a principalei artere comerciale ce lega Occidentul de Orient. Între sec.XVI și XIX, Bucureștiul este singurul mare târg din câmpia Munteniei. Cercetat de negustori din toate zărilor, orașul va fi din acest moment într-un progres continuu.

În prima perioadă de existență a orașului, inițiativa ctitoricească, și deci și cea a patronajelor, a aparținut boierimii și domniei. Începând cu a doua jumătate a sec.XVII apar ctitoriile de negustori, meșteșugari și clerici. Spectrul hramurilor este destul de redus, diversificându-se ușor odată cu înaintarea în timp. Noile vocabule sunt introduse de cele mai multe ori de venetici stabiliți la București, fie ei domni, boieri sau negustori, ori de bucureșteni de elită, deținători ai unei culturi teologice mai vaste. Alți factori ce nu dus la diversificarea hramurilor începând cu sec.XVIII au fost: calamitățile naturale, traducerea și răspândirea literaturii teologice și preocupările edilitare. Vom cerceta în cele ce urmează câteva dintre aceste aspecte.

Comunitate în jurul caselor sfinților – despre relația mahala – parohie.

„Panaceu și breviar instituțional, biserica de parohie a fost adevărata oglindă a orașului”¹¹ (Teodor Baconsky)

M-am oprit recent în câteva articole asupra relației mahala-parohie¹². Dezvoltam câteva idei pe care mă voi baza în cele ce urmează. În Bucureștiul medieval și până târziu în secolul XIX, mahalaua și parohia se suprapun aproape perfect, biserica, prin sacramentele ei, fiind deținătoare a „inventarului” de locuitori ai zonei. În interiorul mahalalei/enoriei funcționau reguli stricte ce priveau pe mahalagii pe de-o parte și pe preoți, ca reprezentanți ai instituției bisericii, pe de alta. După cum preoții aveau datoria de a săvârși slujbele după rânduială, atât pe cele din biserică cât și pe cele „la domiciliu”, la fel enoriașii aveau obligația de a primi aceste servicii tainice în parohia lor și de a-i „cinsti” pe slujitori cu „dreptul” lor. Dacă astăzi alegerea bisericii și a preotului este o opțiune absolut personală, în trecut, aceasta era determinată direct de locația domiciliului. O mahala nu putea avea două biserici de enorie. Preoții bisericii de enorie aveau „*drept de mahala*”, așadar, erau singurii îndreptățiți cu botezul, cununia, sfeștania ori paraclisul în mahalaua lor.

¹¹ Teodor BACONSKY, Orașul cu turle, Secolul XX, nr.4-6/1997, p.62.

¹² Adriana SCRIPCARIU, Evoluția zonei Mântulcasea din vremea mahalalei până astăzi, MIM XVII; Despre relația mahala-parohie în câteva documente bucureștene de la mijlocul secolului al XIX-lea, MIM XVIII/2004.

În Bucureștiul medieval bisericile puteau fi „de enorie” sau paraclise particulare. Decizia asupra statutului bisericii aparținea deopotrivă ctitorului și autorității administrative bisericesti. Probabil acesta a fost și un factor de extindere a orașului, căci la București voința ctitoricească a depășit în mod evident nevoile cultului, fenomen specific de altfel orașului oriental, în care pietatea comunitară se grupează în jurul celei private¹³. Ceea ce la un anume moment este o capelă familială ridicată pe o moșie la marginea orașului, poate deveni după o vreme biserică de mahalala. Astfel, datele pietății private se răsfrâng asupra comunității ce se formează în jurul bisericii. De multe ori, comunitatea formată este inițiatoarea unui nou act ctitoricesc, punându-și amprenta asupra lăcașului adoptat prin adăugarea de noi hramuri.

Cum se reflectă cele de mai sus în contextul pietății comunității bucurește? Credem că acest tip de funcționare a enoriilor a dus la un anume profil aparte al sensibilității religioase, specifice fiecărei zone de oraș. Dacă firească era ca mahalagii să frecventeze biserica din propria mahalala, aceasta fiind centrul micului lor univers, firească este credem și crearea unei anume legături între sfântul patron al lăcașului și enoriași. Această legătură se putea stabili în primul rând prin intermediul imaginii. Icoana sfântului de hram este prezentă deasupra intrării în biserică, fiind un prim semn de personalizare al lăcașului; ea este astfel accesibilă în orice moment și oricui; în interiorul bisericii, icoana de hram este așezată la nivelul privitorului, în partea dreaptă a iconostasului; este un element foarte prezent în spațiul liturgic și terțul receptacul, în ordine teologică, al rugăciunilor credincioșilor, după icoana Mântuitorului și cea a Maicii Domnului, care flanchează ușile împărătești. Începând cu secolul XVIII, legătura cu sfântul de hram se putea crea pentru toate sufletele și prin pomenirea sa în diferite momente ale slujbei, căci înainte de acest moment este foarte probabil că mare parte a credincioșilor nu înțelegeau limba de cult. În fine, momentul de sărbătoare pe care toată comunitatea îl percepea în directă legătură cu sfântul protector, era ziua de hram, praznicul bisericii, zi aparte pentru toată mahalala și specifică fiecărei enorii în parte. În această zi, ceremonia liturgică era foarte amplă: se făcea pomenirea ctitorilor mari și mici, biserica și mahalala erau în atenția mării comunități, primind vizita arhierilor sau chiar a domnilor. Apoi, toată ziua, pe maidanul cel mare, în jurul bisericii se ținea târg, bâlci cu muzică, mâncare de pomană pentru toată gura, distracții pentru copii. Astfel, ziua sfântului protector devenea un reper important al calendarului personal al enoriașului, iar sfântul de hram era cu siguranță prezent între protectorii cei mai frecvențați de către mahalagii. Când privește legătura sfântului cu marea comunitate, ziua de hram era cea în care mahalala era deschisă către oraș, era prilejul cu care credincioșii puteau fi în proximitatea sfântului patron. În cazul icoanelor făcătoare de minuni erau organizate procesiuni și mahalala devenea permanent vizitată, sfântul extinzându-și parohia prin rugătorii săi.

În Bucureștiul medieval, spațiul orașului era împărțit între sfinți, ca într-o rețea de nuclee și conexiuni prin care comunitatea comunica cu Dumnezeu.

¹³ „Dans les villes d’Orient, l’édifice chrétien est avant tout répétitive, et non pas unique (...) elles (les églises) excèdent les nécessités du culte”, „cette diversité est une règle qui différencie très tôt l’Orient, ou les monuments ont tendance de se fondre dans la ville, de l’Occident, ou la ville a tendance a se reformer autour d’eux”, Gilbert DAGRON, *Le christianisme dans la ville Byzantine*, Dumbarton Oaks Papers, 31, 1977, p.5-6.

Cum puteau fi sfinții cunoscuți la București

Urmărind din nou schema antropologică a lui Vintilă Mihăilescu, vom deduce că primul nivel al cunoașterii sfinților a fost cel al unei comunități creștine timpurii, formate foarte probabil înainte de instituirea bisericii canonice în Țara Românească, în a doua jumătate a secolului XIV. Foarte probabil, primul patron al acestei comunități a fost Maica Domnului, a cărei imagine s-a perpetuat în sigiliile obștii până la primul care ni s-a păstrat din secolul XVI. Un argument în favoarea acestei ipoteze este tipul iconografic prezent pe primele peceți, anume, cel al Maicii Domnului bust cu pruncul în brațe. Această reprezentare, sub patronajul căreia era pusă biserica din Pazar, este cea mai la îndemână, cea mai simplă prezentare a Maicii Domnului. Ea nu corespunde nici unei sărbători din ciclul marianic, ci este modul cel mai general de figurare a Fecioarei, deci, probabil, cel mai accesibil unei comunități rurale, practicantă a unui creștinism auroral. În documente din veacurile al XIV-lea și al XV-lea găsim deseori hramul Maicii Domnului, fără referire la un anume moment din viața ei¹⁴. În lipsa unui patron local, adoptarea ca principal protector a Maicii Domnului, gest foarte corect în ordine teologică, relevă o comunitate ale cărei trăiri creștine, fie ele și rurale, erau bine fundamentate în dogmă.

Pe măsură ce orașul începe să capete contur, clasa ctitoricească se diversifică, la fel și hramurile. În târg și în împrejurimile sale apar noi lăcașuri de cult puse sub protecția sfinților celor mai populari în biserica Răsăritului, personaje consacrate încă din antichitatea târzie: sfântul Gheorghe, sfântul Ioan Botezătorul, sfântul Nicolae, sfinții arhangheli Mihail și Gavril, sfinții Petru și Pavel. Nu lipsesc, desigur, noi biserici închinată Maicii Domnului, de astă dată cu praznicul bine precizat. Există în secolul XVI două lăcașuri ale căror hramuri mărturisesc legăturile ctitorilor cu două mari locuri de pelerinaj ale Orientului: Muntele Sinai și Ierusalimul. Donatorii își închină ctitoriile celor două mari lavre: sfânta Ecaterina din Sinai, respectiv sfântul Sava în Țara Sfântă. Chiar dacă nu fost ctitorii boierești, ele vorbesc limpede despre o anume atitudine a valahilor față de locurile sfinte, care se poate citi și în daniile voievozilor. Ctitorul domnesc al mănăstirii Sfânta Treime de la marginea târgul dâmbovițean este în 1576 dăruitorul unui paraclis cu hramul sfântului Ioan Botezătorul la muntele Sinai, iar arhivele mănăstirii sfântul Sava de la Ierusalim, vorbesc despre „stăruințele domnilor Vlahiei” în urma cărora s-a redeschis în sec.XVI mănăstirea și de un anume egumen Ioachim Vlahul¹⁵.

Hramurile secolului XVI bucureștean, denotă o elită ctitoricească, înscriindu-se în contextul general balcanic, hrănit de tradiția bizantină. Odată cu crearea statului medieval, ridicarea instituției domniei, afilierea oficială a bisericii la Târnovo și apoi la Constantinopol, s-a născut în țările române o elită instruită, care întreținea legături stabile cu Constantinopolul și cu Balcanii. În egală măsură, știm că odată cu căderea Constan-

¹⁴ P.I.CERNOVODEANU și N.VĂTĂMANU, op.cit, p.4, nota 9.

¹⁵ Marcu BEZA, Urme românești la muntele Sinai și la mănăstirea Sf.Sava, în Boabe de Grâu VI-1932, p.449-465

tinopolului și cu înaintarea turcilor în Balcani, fugari de neam bun și clerici vin să se stabilească în țările române, aducând cu ei un val cultural și teologic de sorginte bizantină. Parte dintre ctitorii bucureșteni aparțin acestei clase, fapt mărturisit și de închinările de ctitorii în peninsula balcanică, gest care lega transfugii de locurile lor de proveniență. Un caz foarte explicit este cel al lui Ghiorma banul, mare dregător în Valahia secolului XVI, epirot, ctitor al mănăstirii omonime din București, pe care o închină eparhiei Pogoniana și mănăstirii atonite Simonospetras. Remarcăm alegerea hramului, același cu cel al lăcașului de la Sfântul Munte, anume, Nașterea Domnului, vocabulă care nu va mai fi regăsită decât odată în București, la o ctitorie boierească târzie. Nu este de mirare că vocabula nu a făcut carieră în târgul dâmbovițean, în ciuda mării ei semnificații, căci geneza sa aparține unui alt tip de pietate alta decât cea a târgovețului¹⁶.

Pătrunderea elementului balcanic în comunitatea bucureșteană a fost urmat de asimilarea lui și de întărirea legăturilor cu peninsula, chiar prin rudenie. Soția epirotului amintit mai sus este jupânița Caplea din Stănești, care ridică pe malul Dâmboviței biserica cu hramul sfântul Nicolae, lăcaș închinat tot la Simonospetras.

Un alt mobil al gestului de închinare era cel al trăirii religioase a pelerinului. Un exemplu mai târziu este cel al marelui spătar Mihail Cantacuzino, care, în urma unei călătorii la muntele Sinai, ridică pe Valea Prahovei o mănăstire pe care o numește Sinaia și o închină lavrei sinaite. Este posibil ca și Panos Vistierul, grec de origine, ctitor în sec.XVI al unei mănăstiri cu hramul sfânta Ecaterina la București, să fi răspuns aceluiaș impuls pe care l-a resimțit mai târziu spătarul Mihail.

Dacă o călătorie la locurile sfinte era în acele timpuri un deziderat foarte greu de realizat, legătura cu ele a fost permanent întreținută de elita ctitoricească românească, domnească și boierească prin numeroase dării. Cât privește pătura largă a comunității, ea beneficia din timp în timp de vizite ale călugărilor orientali, veniți aici în căutare de mile, care purtau cu ei și distribuiau diverse obiecte receptacul al binecuvântărilor Țării Sfinte: ulei, flori din grădina Maicii Domnului, așchii din Sfânta Cruce și altele.

Un alt sfânt adoptat de bucureșteni prin filieră orientală este sfântul Spiridon. Începând cu sfârșitul sec.XVII se vor ridica pe malul Dâmboviței patru lăcașuri sub patronajul său, dintre care unul, nu și cel mai timpuriu, știm sigur că a fost ctitorit de un doctor venit din Corfu, care purta numele sfântului. Începând cu sec.XV, sfântul Spiridon devine patronul acestei insule grecești, după strămutarea moaștelor lui din Cipru aici. Și ctitoria domnească Sfântul Spiridon vechi, închinată de Nicolae Mavrocordat patriarhiei Antiohiei, „*spre a fi sălaș călugărilor arabi*”¹⁷, ar putea sta într-o legătură neîntâmplătoare cu aria de proveniență a cultului acestui sfânt, căci Cipru, prima insulă patronată de el, unde cu siguranță cultul s-a perpetuat și după mutarea moaștelor în Corfu, se află la mică distanță pe mare de coasta Antiohiei. Sfântul Spiridon, unul dintre participanții la primul sinod ecumenic de la Niceea, rămas în iconografie și în tradiția

¹⁶ Este vorba de o arătare minunată pe care călugărul întemeietor al lavrei atonite a avut-o în seara de Crăciun: o stea se cobora din cer poposind pe culmea unei stânci, arătând monahului locul sortit providențial mănăstirii, vezi Theodor BODOGAE, Ajutoarele românești în Athos, Sibiu 1941.

¹⁷ Inscripții medievale ale României I – Orașul București. Ed.Academici R.S.R, București 1965, Alexandru ELIAN redactor responsabil, în continuare notat: Inscripții medievale..., I.418

hagiografică prin pilda emblematică a cărămizii, chip al alcătuirii nedespărțite a Sfintei Treimi, a fost adoptat de bucureșteni și probabil nu doar de ei, ca patron ajutător în dovedirea hoților¹⁸. Așadar, un calc cu teme teologice, la nivel popular. După cum sfântul Spiridon a dovedit adevărul în fața ereticului Arie, așa bucureștenii îl rugau să dea în vileag adevărul și întru ajutorarea lor.

După cum elita ctitoricească bucureșteană instruită era destul de restrânsă, marea majoritate a orașenilor erau în acel veac neștiutori de carte. „...*într-o societate analfabetă, comunicarea se baza pe capacitatea de sugestie a imaginii și pe puterea aproape magică a cuvântului rostit*”¹⁹. Aș mai adăuga la cele de mai sus, forța sărbătorii și literatura populară. La acea dată, oficiul divin se săvârșea încă în limba slavonă, neînțeleasă decât de parte de clerici și de pușinii oameni învățați. Plasându-ne într-un început de secol XVII la București, repertoriul sfinților cunoscuți de comunitate trebuie să fi cuprins patronii bisericilor existente în târg la acea dată. Le vor mai fi fost familiari, măcar ca imagini, sfinții reprezentați în decorația lăcașelor de cult și sfinții puternic asimilați de cultura populară, legându-se de evenimente ale anului agrar și pastoral, bunăoară sfântul Gheorghe, începutul primăverii, ori sfântul Dimitrie, începutul iernii, sfinți ca Sisinie, Alexie, vehiculați în tradițiile populare, dar niciodată ajunși patroni ai unei biserici, căci, în ciuda marii lor popularități, ei se adresau unei clase care, din motive de stare, nu putea ctitori.

Înaintând spre secolul XVIII, părți din ceremonialul religios încep să fie accesibile tuturor. Prima citire în limba română a fost cazania, din care tot orașanul putea înțelege despre marile sărbători, marii sfinți, viețile și minunile lor. Sursa acestor tălmăciri era de bună seamă de tradiție bizantină, iar textele erau alese din culegeri vaste și în funcție de pietatea locală. Au urmat apoi, în timpul lui Șerban Cantacuzino, evangheliile și Faptele apostolilor. Sfârșitul sec.XVII și tot secolul XVIII este marcat de o intensă activitate de traducere a cărților de cult, care a participat la ridicarea nivelului general de cunoaștere teologică. În paralel se traduc și texte apocrife, culegeri de miracole care alimentează abundant pietatea populară și nu numai. Odată cu dezvoltarea învățământului public, accesul la carte se lărgeste și acest fapt se citește și în diversificarea hramurilor. În sec.XVIII ele devin mai specializate, atât la nivel comunitar cât și la cel individual. Apar în această perioadă patronaje ale sfinților vindecători: sfântul Pantelimon, sfântul Visarion, sfântul Haralambie, chiar dacă stimulii lor, marile epidemii, bântuiseră capitala și înainte. La nivel individual, întâlnim mai des hramurile patronimice, mai ales în rândul ctitorilor proveniți din pătura de mijloc.

La sfârșitul sec.XVIII, repertoriul hagiografic al bucureșteanului era cu siguranță mai amplu decât cu un veac înainte, expresie a creșterii orașului, a împetrișării sale entice și a accesului mai larg la literatura teologică.

Patronii Bucureștilor: privire statistică și topografică

Vom face în cele ce urmează câteva observații privitoare la dispunerea bisericilor și a sfinților patroni în spațiul orașului. Planul maiorului Borroczyzn, chiar dacă alcătuit

¹⁸ POPESCU-LUMINĂ, op.cit., loc cit.

¹⁹ Iolanda ȚIGLIU, Între diavol și bunul Dumnezeu, cler și cultură în principatele dunărene, ed.Paidicia, București 2002, p.73.

în prima parte a sec.XIX, depășind deci limitele cronologice propuse de studiul de față, oferă cea mai bună imagine asupra Bucureștiului medieval și premodern, surprinzând epoca imediat premergătoare sistematizărilor urbane ce vor da urbei începutului de veac XX aerul „micului Paris”, ducând însă și la dispariția unor importante repere ale pietății comunitare²⁰.

O primă remarcă privește densitatea lăcașelor de cult. Observăm aglomerarea lor în zona propriu-zis medievală a orașului, aria primului târg și a curții domnești. Bucureștiul medieval este un oraș oriental, cu biserici dese, de dimensiuni reduse, expresie multiplă a devoțiunii particulare, care se oglindește ca factor formator în cea a comunității. Pe tronsonul central al Căii Mogoșoaiei se înșirau în sec.XVIII, pe o distanță de câteva sute de metri nu mai puțin de 8 mari lăcașuri de rugăciune, nenumărându-le decât pe cele de la stradă.

Înaintând în timp spre Bucureștiul fanariot, vom constata, odată cu extinderea orașului, o rarefiere a bisericilor care coincide cu o decongestionare a tramei stradale. Orașul fanariot, care înconjoară târgul medieval, desfășurându-se mai amplu de-a lungul marilor poduri, preia legile urbanistice constantinopolitane: casele sunt mai rare, grădinile și livezile mai largi. Este Bucureștiul mahalalelor despărțite de maidane generoase, a cărui viață comunitară se concentrează în parohii, este orașul noilor ctitori proveniți din păturile mai modeste, ridicate odată cu prosperarea târgului, care devin binefăcătorii micilor comunități de mahala.

În ordinea statistică a devoțiunii, prima patroană a orașului rămâne Maica Domnului, ale cărei case abundă în orașul medieval și în jumătatea estică a celui fanariot, unde mahalalele erau mai dese. Îi urmează sfântul Nicolae, foarte prezent în zona locuită de negustori și meșteșugari, sfinții arhangheli Mihail și Gavril, patroni luptători și justițiar, ale căror lăcașuri formează un inel la îngemănarea orașului medieval cu cel fanariot, sfinții militari Gheorghe și Dimitrie, invocați cu precădere în orașul medieval, sfinții vindecători: Pantelimon, Visarion, Haralambie, Cosma și Damian, cu lăcașuri către marginea orașului, acolo unde iau ființă primele spitale, sfântul Ioan Botezătorul, în centrul vechi și la mănăstiri din apropierea orașului, sfinții orientali Ecaterina, Spiridon și Sava, la marginea târgului, sfinții Parascheva, Petru și Pavel, Ștefan, împărații Constantin și Elena, sfântul Ilie, cu câteva lăcașuri răspândite prin oraș.

Vom dezvolta în cele ce urmează cele mai ample dintre aceste patronaje.

Bucureștii Maicii Domnului

**„(...) e Dumnezeu după Dumnezeu și a doua după Sfânta Treime (...)”
(Sf.Grigorie Palama)²¹ „Bucură-te precurată, și dă plată. Chir Daniilu episcopu,
care ți-au închipuit chipul, leat 7187”²²**

Maica Domnului este în ordine teologică primul intercesor al oamenilor înaintea lui Dumnezeu. Acest fapt se resimte îndeobște în marea popularitate de care se bucură,

²⁰ Mănăstirile Sărindar, Sf.Ioan ce Mare, Episcopia Râmnicului, Sf.Sava dispar în această perioadă, în vederea reorganizării tramei stradale.

²¹ Apud TEOCLIT Dionisiatul, Maica Domnului în teologia și iconografia Sfinților Părinți, Ed.Bizantină, București 2002, p.20

²² Inscriptiile medievale..., I.744, p.569

deopotrivă împărtășită de toate straturile societății. Statura sa teologică se răsfrânge și asupra literaturii religioase populare, astfel că un volum însemnat al acesteia îi este dedicat.

La București, Maica Domnului deține supremația hramurilor și închinătorii ei sunt deopotrivă voievozi, boieri, negustori, meșteșugari, clerici, săteni. Ea este prima și marea patroană a orașului înaintea venirii sfântului Dimitrie Basarabov. Primii lideri ai obștii bucureștene își pecetluiau zapisurile cu imaginea ei cea mai emblematică și ea era, cel mai probabil, protectoarea bisericii primei comunități. Odată cu ridicarea târgului și diversificarea ctitorilor, cultul Maicii Domnului capătă mai multe nuanțe. Bisericile nu îi mai sunt închinare la modul general, ci precizându-se o sărbătoare anume a ciclului marianic. Alegerea acesteia nu este întâmplătoare, fiecare praznic în parte creionând un mesaj specific, legat de textul evanghelic ori apocrif și de tâlmăciri ale acestora. Sărbătorile „*ne amintesc de darurile date de Dumnezeu și de deplina izbăvire de dureri*”²³, de aceea hramul unei biserici poate fi nu doar un sfânt, ci și un anume moment din istoria sacră, cu semnificații aparte pentru ctitor.

Cea mai răspândită vocabulă marianică este cea a Adormirii Maicii Domnului. Această alegere este, s-ar spune, cea generală, pentru că sfinții se prăznuiesc de obicei în ziua trecerii lor la Domnul. Este ziua în care Fecioara dobândește statutul de mare intercesoare, prin urcarea ei la tronul lui Dumnezeu. Ceremonia religioasă este amplă, asemănătoare celei din vinerea mare. Maica Domnului este prohodită, oamenii înconjoară biserica în urma trupului său, ocolind în mod simbolic întreg pământul. La fel ca în ecuația pascală, sărbătoarea este bucurie, căci „moartea s-a făcut trecere la viață veșnică”²⁴ și Maica Domnului devine „neadormită întru rugăciune”²⁵. Prin alegerea acestui hram ctitorii invocă apăsător intercesiunea. Capitole ale literaturii religioase populare, vizitată livresc sau oral de toate straturile societății, dezvoltă această temă. Apocalipsul Maicii Domnului, text foarte răspândit în Balcani, pătrunde în țările române în mai multe rânduri, în sec.XVI și XVII. Iată un episod de intercesiune aparținător acestei scrieri: coborând la iad, văzând chinurile la care sunt supuși păcătoșii, Fecioara cade la picioarele Mântuitorului și cu multe rugăciuni izbutește să captureze o înlesnire pentru ei: din Vinerea mare a Paștelui și până în Duminica T tuturor Sfinților vor locui în rai, după aceea vor merge iarăși la munci ²⁶. O altă imagine este cea a Maicii Domnului care „*în cer stă ingenuncheată la picioarele lui Dumnezeu și se roagă neconținut ziua și noaptea pentru păcatele și fărădelegile oamenilor*”²⁷. Așadar, Maica Domnului este rugătoare fierbinte și pentru sufletele morților, ori o astfel de îndeletnicire nu putea fi decât foarte căutată de ctitorul medieval, care se îngrija să-și rânduiască zile în care să fie pomenit de oameni după trecerea sa. La sfârșitul sec.XVII, pătrunde în principate o culegere cu minuni ale Maicii Domnului; principalele spaime ale omului medieval sunt mângăiate

²³ TEODORET al Cyruului, apud.Teoclit Dionisiatul, op.cit, p.143

²⁴ TEOCLIT Dionisiatul, op.cit., p.294

²⁵ Idem, p.271

²⁶ N.CARTOJAN, Cărțile populare în literatura românească, Ed.Casei Școalelor, București 1929, vol.I, p.72

²⁷ Idem, op.cit, loc cit.

minunat de Fecioară: ea vindecă bolile, mântuie de la pieire orașele care venerează icoana ei, trimite îngeri să smulgă din ghiarele diavolului sufletele păcătoșilor. Este unul dintre textele cele mai citite în epocă în mănăstiri, de către cler, de către marii boieri. În 1726 Iordache Crețulescu vel vornic, cerea lui „*Gheorghe logofăt za divan*” și lui „*Mihaiu logofețelul Cernătescu ot sud Mehedinți*” să-i scoată o copie a volumului după ce îi mai făcuseră una în 1724. În 1722, boierul ridicase paraclisul caselor sale cu hramul Adormirii Maicii Domnului și a Sfinților arhangheli²⁸. O altă scriere despre Fecioară, care a avut și are până în ziua de azi mare circulație, este Visul Maicii Domnului. Textul avea și continuă să aibă și funcție de talisman. De mare interes erau și „cele 72 de nume ale Maicii Domnului”, text ce făcea pereche celor „72 de nume ale lui Hristos”, și care consta într-o înșiruire de apelative extrase din scripturi care o desemnau pe Maica Domnului: „Toiag, Rădăcină, Pământ sfânt, Scaun, Ușă...”²⁹. Astfel de scrieri erau de natură să adâncească, într-un mod foarte simplu, cunoașterea personajelor sacre.

Următoarea vocabulă marianică în ordinea frecvenței, mult inferioară celei dintâi, este cea a Bunei Vestiri. Din patru lăcașuri cu acest hram, două sunt ctitorii domnești, una boierească și una dania unui cleric. Mesajul duhovnicesc al Bunei Vestiri poate fi deslușit în evanghelia și troparul zilei. Este vorba de „*începătura mântuirii noastre și arătarea tainei celei din veac*”³⁰, este zi de mare bucurie în care Dumnezeu anunță prin arhanghel salvarea lumii. Este momentul în care omenirea întruchipată de Maica Domnului primește în sine spre împăcare pe Dumnezeu, este timpul la care se săvârșește marea minune a întrupării din Fecioară „*că unde Dumnezeu voiește, ușor se săvârșesc chiar și lucrurile cele mai minunate*”³¹. Este clipa în care Maica Domnului se dăruiește cu bucurie desăvârșită Creatorului: „*Jată roaba Domnului, fie mie după cuvântul Tău*”, „*Mărește suflete al meu pe Domnul...*”. Una sau mai multe dintre aceste fațete de înțeles ale sărbătorii, interiorizate de ctitor, puteau duce la alegerea acestei vocabule. Să fi fost alegerea minunată în cazul lui Mircea Ciobanu, primul ctitor domnesc la București, ori dăruirea desăvârșită în cazul monahiei Tatiana, care „*după mântuirea ei din robie, fiind pornită spre multă evlavie*”³² ctitorește Schitul Maicilor... Menționăm de asemenea că pecețile bucureștene au preluat începând cu sec.XVII tipul iconografic al Bunei Vestiri. Cercetătorii pun în legătură această schimbare cu perioada imediat următoare marelui asediu al Bucureștilor din timpul lui Sinan Pașa, când târgul arde, pierind de bună seamă și biserica din Pazar. Au rămas atunci în picioare doar lăcașurile din piatră, între care paraclisul curții domnești. Într-o perioadă în care domnia prefera ca reședință Târgoviștea, comunitatea se apropie de acest lăcaș, aflat în apropierea celui dispărut, iar giudețul,

²⁸ Referitor la cazul capelci Crețulescu, al cărei co-ctitor este Safta Brâncovcanu, fiinca voievodului martir, combinația celor două vocabule ar putea avea un sens aparte. Pentru cei din familia Brâncovcanu sărbătoarea Adormirii Maicii Domnului coincide cu ziua martiriului lui Constantin voievod și a prinților săi. Vocabula sfinților arhangheli are printre altele un sens justițiar, deci alăturarea celor două ar putea fi citită ca o invocare a dreptății divine pentru cele petrecute la 15 august 1714.

²⁹ N.CARTOJAN, op.cit, vol II, p.107

³⁰ TEOCLIT Dionisiatul, op.cit, p.250

³¹ Canonul Bunei Vestiri, apud TEOCLIT Dionisiatul, op.cit, p.183.

³² Inscripții medievale...I.359

păstrând patronajul Maicii Domnului, preia în pecetea sa tipul iconografic al hramului paraclisului³³.

O altă vocabulă marianică este cea a Intrării în biserică a Fecioarei, purtată de două lăcașuri bucureștene, unul ctitorit de clerici, cel de-al doilea de breasla cârciumarilor. În cazul clericilor, alegerea sărbătorii mărturisește o orientare teologică isihastă. În discursul său la Intrarea în biserică a Maicii Domnului, sfântul Grigorie Palama, arată că prin viețuirea sa în Templu, Fecioara este prima isihastă, învățătoare a contemplației și a rugăciunii desăvârșite, „*într-aripându-și vederea cugetului către frumusețea celor nevăzute*”³⁴. Și un alt gest votiv al mitropolitului Daniil, ctitor al bisericii Sfinților, dă în vileag preferința pentru această sărbătoare. Cu șase ani înainte de a-și pune ctitoria sub patronajul sus amintit, el donează paraclisului Mitropoliei o icoană înfățișând Intrarea în biserică și alți opt sfinți.³⁵ Care va fi fost motivul adoptării acestui patronaj de către breasla cârciumarilor...? Este posibil ca ei să fi ales intercesiunea Maicii Domnului, iar sărbătoarea din toamna târzie să fi coincis cu un moment important al vinăritului.

Ultimul hram marianic în ordinea frecvenței este Nașterea Maicii Domnului. Este sărbătoare patronală a bisericii Foișor, ridicată ca paraclis de reședință domnească de către Smaranda, doamna lui Nicolae Mavrocordat. Probabil, sărbătoarea suprapunea un moment biografic important din viața donatoarei.

Un alt episod al pietății bucureștene către Maica Domnului este cel al icoanelor făcătoare de minuni. Cea mai populară era cea de la Sărindar, icoana purtată cu convoi luminat prin oraș, către casele bolnavilor mai de vază și trimisă în copie suferinșilor de rând. Ea era prin urmare doctorul cel mare al bucureștenilor. Un chivot, dăruit în 1783 de către un boier bucureștean mănăstirii, poartă înscrisă mărturia că aici „*s-au săvârșit multe minuni*”³⁶. O altă icoană era cea de la biserica Icoanei, lăcaș care și-a schimbat și numele odată cu popularizarea odorului. Unul dintre ctitorii bisericii, lasă un așezământ precis cu privire la gestionarea fondurilor provenite din daniile provocate de obiectul minunat, fapt ce atestă marea lui popularitate. Un alt martor este lungul pomelnic înscris în ferecătura de argint a icoanei în 1783³⁷.

Bucureștii sfântului Nicolae

„*Închinare la sfântul Nicolae, a lui Hagi Constantin boierul aga, la biserica Negustori*”³⁸

Patronajul sfântului Nicoale este al doilea ca frecvență în Bucureștiul medieval, după cel al Maicii Domnului. Biserici închinare marelui ierarh de la Mira Lichiei apar începând cu sec.XVI, iar în secolul XVIII se ridică 16 hramuri cu numele său, dovadă a marii popularități pe care sfântul arhiereu o avea.

³³ P.I.CERNOVODEANU și N.VĂTĂMANU, op.cit.

³⁴ Apud, TEOCLIT Dionisiatul, op.cit.p.16

³⁵ Inscricții medievale...I.238

³⁶ Idem, I.757, p.575

³⁷ Idem, I.154, 155

³⁸ Idem, I.213

Preferința românilor pentru sfântul Nicolae, a fost adesea remarcată de cercetători. P.Ș.Năsturel susține cu argumente filologice prezența acestui cult de foarte timpuriu, odată cu primirea creștinismului de populația din nordul Dunării.³⁹ Un fapt relevant este alegerea acestui patron pentru primele biserici domnești de la Argeș, respectiv Rădăuți de către voievozii secolului XIV. La București, marele păstor al Mirei Lichiei este, asemenea Maicii Domnului, un protector aproape universal. El patronează voievozi ca Mihai Viteazu, Nicolae Mavrocordat⁴⁰, Nicolae Mavrogheni, boieri, negustori, calici. Marea adresabilitate a minunilor atestate de biografia sfântului îl face ajutor în aproape orice situație. Sfântul Nicoale este taumaturg, vindecător, protector al negustorilor, al marinarilor, al călătorilor, al săracilor, al fecioarelor, aducător de daruri. În tradiția populară el trece ca preferat al lui Dumnezeu între sfinți, stând la masă cu Atotțiitorul, plimbându-se pe pământ cu El, șezând de-a dreapta Sa⁴¹.

Începând cu secolul XVII bucureștenii primesc prin danie voievodală, de la Mihai Viteazu, mâna dreaptă a sfântului, care s-a aflat cel mai probabil la mănăstirea Mihai Vodă, iar apoi, până astăzi, la Sf.Gheorghe Nou. Prezența unei relicve atât de prețioase în târg va fi susținut și întetit fervoarea deja existentă. Privind planul orașului observăm răspândirea caselor sfântului pe toată întinderea sa, punctând mai aparte zona Podului Târgului din Afară, mobilată de mahalalele negustorești și meșteșugărești. Se remarcă nomenclatura hagiografică pe care o păstrează în planul maiorului Borroczyn parte din bisericile sfântului, ceea ce nu se întâmplă în cazul Maicii Domnului. Câteva comunități specifice puse sub patronajul său sunt șelarii, negustorii, „sârbii” (comunitate de proveniență sud-dunăreană, nu neapărat sârbească), calicii de la biserica din Țigănie, postăvarii. Aceștia din urmă se instalează în jurul unui lăcaș de cult deja existent, biserica Caplei, purtând hramul sfântului Nicolae, rectitoresc edificiul adăugându-i alte două hramuri dar păstrează și vocabula inițială. Același lucru se remarcă și în cazul ctitoriei mitropolitului Antim Ivireanu, care prin așezământul mănăstirii sale, rămâne atașat ierarhului de la Mira Lichiei, primul patron al mahalalei⁴².

Sfinții militari

„(...) și milostivul Dumnezeu cu rugăciunea lui Sfeti Gheorghe supusu-i-au sub sabia domniei mele si i-am biruit.”(Leon vodă, 1632)⁴³

Dintre sfinții militari, Gheorghe și Dimitrie, sunt prezenți la București încă din a doua jumătate a secolului XVI, din inițiativă boierească. Vatra orașului se structurează în jurul bisericii Sf.Gheorghe Vechi, unde converg și principalele drumuri comerciale. Aici a fost primul loc de târg al bucureștenilor. Ridicate la mică distanță în timp și spațiu, cele două biserici centrale patronate de sfântul Gheorghe, sunt plasate ca prime

³⁹ P.Ș.NĂSTUREL, Notes sur le culte de Saint Nicolas en Roumanie, extras din La Chiesa Greca in Italia dall'VIII al XVI secolo, Padova, 1973

⁴⁰ Inscripții medievale...I.498

⁴¹ T.PAMFILE apud P.Ș.NĂSTUREL op.cit., p.1273

⁴² ANTIM Ivireanu, Opere, ediția G.Ștrempel, Ed.Minerva 1997, p.277-303.

⁴³ Inscripții medievale...I.435

paveze ale orașului, probabil de primi boieri ai locului. Sf. Gheorghe vechi a funcționat până în sec.XVIII ca centru spiritual al orașului, fiind, împreună cu Radu Vodă biserică mitropolitană de ocazie; aici a funcționat și prima școală de slavonie. Praznicul sfântului Gheorghe funcționa în Bucureștiul medieval și ca reper administrativ, fiind momentul de început al noului an agrar, când se alegea giudețul, se tocmeau ciobanii, se dădeau locurile cu chirie.

Destul de timpuriu, în a doua jumătate a sec.XVI, apare și primul lăcaș al sfântului Dimitrie, în zona care se va numi peste puțin timp mahalaua Bălăceanului. Rectitorită în trei rânduri ea va fi cunoscută în sec.XVII ca „biserica de jurământ”, locul consacrat în care bucureștenii se jurau pe evanghelie în diverse pricini.

O vocabulă militară singulară și izolată este cea a sfinților Serghie și Vach, prezentă la biserica de lemn care a precedat marele așezământ de la Cotroceni. Sfinții de proveniență orientală, cinstiți în mod deosebit în zona Siriei dar și la Constantinopol, vor fi fost aleși de ctitorul necunoscut al acestui lăcaș, posibil venetic ori pelerin prin acele locuri. După dispariția bisericeții, hramul este preluat ca vocabulă secundară de mânăstirea Cotroceni, el nefiind străin ctitorilor Cantacuzini, foarte familiari cu mediul constantinopolitan.

O vocabulă militară neașteptată ne este descoperită de pisania paraclisului sfintei Parascheva al mânăstirii Colțea: „*A zidit această biserică în strălucire, cu cheltuiala lui Constantin Brâncoveanu, boier (...), în cinstea muceniței luptătoare, sfintei Paraschevei (...)*”⁴⁴. Acest patronaj al sfintei, îndeobște cunoscută ca sfânta Vineri și foarte iubită mai ales de moldoveni, ne este lămurit de o cercetare a lui Dan Ion Mureșan⁴⁵, în care autorul dezvoltă legătura între factorul politic și patronajul sfintei Parascheva în Balcani, simbol și apărător al acestei părți de creștinătate aflată sub jugul turcesc. Acest patronaj, asimilat ca militar și militant, s-a resimțit mai ales în Moldova, după, dar și înainte de aducerea la Iași a moaștelor întregi ale sfintei. La București, această vocabulă apare doar la patru biserici și foarte probabil nu cu această nuanță. O icoană făcătoare de minuni a muceniței este menționată la biserica Sf.Vineri și se păstrează în prezent la Sf.Gheorghe Nou.

Statistic vorbind, hramurile militare în București rămân puține, ele păstrându-și popularitatea prin vechimea și importanța lăcașelor. Acest fapt este o mărturie a unei nititudini necombative, căci mutarea domniei la București a însemnat plecarea capului față de Poartă și căutarea păcii, iar luptele care s-au dat, tot mai puține, aveau loc cel mai adesea în afara orașului. Patronii Bucureștilor mărturisesc că principala nevoie a orașenilor era cea de protecție, de apărare, împotriva prăpădurilor de tot felul.

Sfinții vindecători

Una dintre marile probleme ale omului medieval era sănătatea. Bolile, fie ele și ușoare din perspectiva contemporană, erau cel mai adesea fatale. În lipsa doctorilor, și de multe ori chiar în prezența lor, terapia religioasă era singura speranță a oamenilor. Până și capete încoronate, frecventate de medici din străinătate, credeau cu tărie în

⁴⁴ Inscriptii medievale...,I.82

⁴⁵ Dan Ion MUREȘAN, op.cit.

însănătoșirea prin harul sfinților și a icoanelor făcătoare de minuni. Bunăoară, Radu cel Mare, suferind cumplit de gută, era cărat într-un pat din mănăstire în mănăstire și din mijlocul său de transport asculta jâlbile, judeca și împărțea dreptatea⁴⁶.

Pe lângă bolile comune, o mare spaimă a medievalilor erau molimele, care făceau adesea ravagii, bântuind țara ani de-a rândul. Ciurma, cea mai spăimoasă dintre ele, este menționată de cronici din prima jumătate a sec.XVI. Este prezentă în mai multe valuri în a doua parte a aceluiași veac și nelipsită până la în sec.XIX. În ciuda acestui fapt, hramurile specializate: sfântul Pantelimon, sfântul Haralambie, sfântul Visarion, sfântul Mina, nu apar decât în a doua jumătate a sec.XVIII, odată cu preocuparea pentru organizarea de spitale. Remarcăm absența lor și din paginile cazaniilor din sec.XVII și începutul veacului următor. În 1705 se imprimă la București în grecește slujba sfântului Visarion, episcopul Larisei, fapt care relevă un oarecare interes pentru sfânt, dar nu unul lărgit, și probabil, nu neapărat în aria românească. Tipăriturile erau adesea destinate comunităților balcanice iar cele de actualitate erau la acea vreme traduse în română.

Până spre mijlocul sec.XVIII, bucureștenii și-au pus nădejdea în marea lor apărătoare, Maica Domnului, care rămâne mare doctor prin icoanele ei făcătoare de minuni până târziu, în sec.XIX. Sfântul Nicolae era și el socotit vindecător. Un loc foarte asaltat de bolnavi era și mănăstirea Sf.Ioan cel Mare. Apoi, practicile sacro-terapeutice care ne sunt menționate în sec.XIX, nu vor fi lipsit nici înainte. Vizitele icoanelor în casele bolnavilor, utilizarea de mici obiecte receptacole ale harului divin, date spre înghițire bolnavului, ori puse în preajma sa, aducerea deci a sfinților din lăcașele lor la domiciliu, asemeni unor doctori, era marea nădejde în caz de boală.

Prima inițiativă de înființare a unui spital, cu un paraclis pus sub patronajul unor sfinți anarghiri, aparține spătarului Mihail Cantacuzino. Ampla sa fundație filantropică de la Colțea, cuprindea un spital mixt, o spițerie, o casă pentru hrana săracilor, o școală. Lăcașurile de cult erau o biserică mare și trei paraclise, cu hramuri bine alese pentru destinatarii lor. Capela dedicată bolnavilor era pusă sub patronajul sfinților Cosma și Damian, doctori fără de arginți, de proveniență orientală, al căror cult este răspândit în egală măsură în răsărit și apus. Ei nu puteau fi însă accesibili decât unei persoane cosmopolite cum era spătarul Cantacuzino, călător la Padova, ca și la Constantinopol, unde sfinții erau cinstiți. Preoții acestui paraclis aveau prin așezământ îndatorirea de a se îngriji de bolnavi administrându-le sfintele taine, făcând sfeștanii dese și slujbele cu rânduială. Iată poziția unui intelectual bucureștean din zorii veacului al XVIII, care își organizează gestul filantropic într-un mod profesionist, atât din punctul de vedere al doctorului trupesc cât și din punctul de vedere al terapiei sacre.

Către jumătatea sec.XVIII, apare în familia sfinților de la București, prin mijlocire domnească, sfântul Pantelimon. Grigorie Ghica ridică la 1750 mănăstirea cu spitalul Pantelimon. Relațiile Ghiculeștilor cu sfântul Pantelimon sunt atestate și de daniile la mănăstirea sfântului din Athos. De altfel, anarghirul era cunoscut de voievozii români, căci începând cu Vlad Țepeș și până în sec.XIX, când Scarlat Callimach, domn moldovean, vindecat de o boală incurabilă prin intercesiunea sfântului, este nou mare

⁴⁶ D.H.MAZILU, Voievodul dincolo de sala tronului. Scenă din viața privată, Ed.Polirom, 2003, p.335

ctitor, mănăstirea deține 22 de hrisoave de donație de la aceștia. În cursul sec.XVIII, unul dintre domnii moldoveni Ghiculești aduce moaștele sfântului în peregrinare în Moldova și este foarte probabil că ele au trecut cu acest prilej și prin București. Fundației domnești de la Pantelimon, îi urmează la foarte scurt timp o biserică de mahala, pe Podul Târgului din Afară, care preia vocabula tămăduitoare.

Tot Grigore Ghica ctitorește în 1750 și biserica Sf. Visarion a spitalului de ciuțați. Este foarte probabil ca bucureștenii să fi resimțit nevoia unui sfânt specializat, căci în 1738 un edict domnesc, dat de Constantin Mavrocordat, interzicea practicile vrăjitorești împotriva ciumei. Cultul sfântului ia amploare, desigur, și sub presiunea epidemiilor. În 1792 este adus cu alai mare la mănăstirea Cotroceni capul vindecătorului, de la biserica Dussico, din Macedonia. Este posibil să se fi găsit în târg la acea dată și relicvele unui alt tămăduitor, sfântul Mina, căci în 1847, după marele foc, ele erau mutate de la biserica Stelea, care suferise mari daune în urma incendiului, la Vergu, unde sălășluiesc și astăzi. În 1797, un grup de negustori și meșteșugari, cărora li se alătură Petre, protopopul Bucureștilor, ctioresc un lăcaș pe care îl pun sub triplul patronaj de sfinți vindecători: Visarion, Haralambie și Mina, invocație multiplă, care dă măsura nevoii bucureștenilor de astfel de intercesiune.

Familia Ghica, neam de proveniență balcanică, a stat și sub patronajul sfintei Anastasia cea tămăduitoare de otrăvuri, căreia voievodul Alexandru îi ridică un paraclis la Athos, la mănăstirea Grigoriu. Îi este închinată pentru o vreme și biserica Udricani din București⁴⁷.

În hrisovul său de întemeiere a spitalului Dudești, domnitorul Alexandru Morruzzi, desemnează în 1796 trei sfinți tămăduitori: Haralambie, Alexandru și Visarion, cărora le adaugă și pe sfântul Dimitrie Basarabov, de puțin timp mare patron al Bucureștilor,.

Un ultim capitol al hramurilor vindecătoare bucureștene îl vom dedica vocabulei Izvorul Tămăduirii, care apare în târg la sfârșitul sec.XVIII, din inițiativa unui fanariot originar din insula Paros. Nicolae Mavrogheni, ctitorește „Mănăstirea de la cumpăna apelor”, pe care o închină fundației religioase Ecaton Daphiliani din insula sa natală, pusă sub același patronaj. Apariția acestui hram este, credem, de pus în legătură și cu preocupările edilitare ale voievodului, care reface conductele de ceramică și aduce în oraș apă bună, din satul Crețulești până la casele sale din capul Podului Mogoșoaiei, „*făcând chioșc cu odăi și cu toată podoaba sus, și jos harvuz (...), unde pot ajunge și toți locuitorii ai politiei de merg pe jos, fiind aproape și-și fac priveala lor*”⁴⁸. Resimțirea necesității la apă bună ca o binecuvântare și acceptarea lui sub patronajul unui episod biblic din inițiativa ctitorului, este foarte de înțeles într-un București în care oamenii aveau doar câteodată puțuri în curte, iar ele dădeau „*apă rea și sălcie din care ni se pricinuieste boala*”⁴⁹. Apa pentru băut putea fi cumpărată de la sacagii care colindau ulițele strigând cât îi ținea gura „*Apă! Apă! Haap!*”, ori era filtrată în vase mari de

⁴⁷ N.IORGA, „Fundațiunile domnilor români în Epir”, în *Analele Academiei Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, tom XXXVII/1913-1914.

⁴⁸ G.POTRA, *Din Bucureștii de altădată*, Ed.Științifică și Enciclopedică, București 1981, p.123

⁴⁹ G.POTRA, *Din Bucureștii de ieri*, vol I, Ed.Științifică și Enciclopedică, București 1990, p.241

însănătoșirea prin harul sfinților și a icoanelor făcătoare de minuni. Bunăoară, Radu cel Mare, suferind cumplit de gută, era cărat într-un pat din mănăstire în mănăstire și din mijlocul său de transport asculta jâlbile, judeca și împărțea dreptatea⁴⁶.

Pe lângă bolile comune, o mare spaimă a medievalilor erau molimele, care făceau adesea ravagii, bântuind țara ani de-a rândul. Ciurma, cea mai spăimoasă dintre ele, este menționată de cronici din prima jumătate a sec.XVI. Este prezentă în mai multe valuri în a doua parte a aceluiași veac și nelipsită până la în sec.XIX. În ciuda acestui fapt, hramurile specializate: sfântul Pantelimon, sfântul Haralambie, sfântul Visarion, sfântul Mina, nu apar decât în a doua jumătate a sec.XVIII, odată cu preocuparea pentru organizarea de spitale. Remarcăm absența lor și din paginile cazaniilor din sec.XVII și începutul veacului următor. În 1705 se imprimă la București în grecește slujba sfântului Visarion, episcopul Larisei, fapt care relevă un oarecare interes pentru sfânt, dar nu unul lărgit, și probabil, nu neapărat în aria românească. Tipăriturile erau adesea destinate comunităților balcanice iar cele de actualitate erau la acea vreme traduse în română.

Până spre mijlocul sec.XVIII, bucureștenii și-au pus nădejdea în marea lor apărătoare, Maica Domnului, care rămâne mare doctor prin icoanele ei făcătoare de minuni până târziu, în sec.XIX. Sfântul Nicolae era și el socotit vindecător. Un loc foarte asaltat de bolnavi era și mănăstirea Sf.Ioan cel Mare. Apoi, practicile sacro-terapeutice care ne sunt menționate în sec.XIX, nu vor fi lipsit nici înainte. Vizitele icoanelor în casele bolnavilor, utilizarea de mici obiecte receptacole ale harului divin, date spre înghițire bolnavului, ori puse în preajma sa, aducerea deci a sfinților din lăcașele lor la domiciliu, asemeni unor doctori, era marea nădejde în caz de boală.

Prima inițiativă de înființare a unui spital, cu un paraclis pus sub patronajul unor sfinți anarghiri, aparține spătarului Mihail Cantacuzino. Ampla sa fundație filantropică de la Colțea, cuprindea un spital mixt, o spițerie, o casă pentru hrana săracilor, o școală. Lăcașurile de cult erau o biserică mare și trei paraclise, cu hramuri bine alese pentru destinatarii lor. Capela dedicată bolnavilor era pusă sub patronajul sfinților Cosma și Damian, doctori fără de arginți, de proveniență orientală, al căror cult este răspândit în egală măsură în răsărit și apus. Ei nu puteau fi însă accesibili decât unei persoane cosmopolite cum era spătarul Cantacuzino, călător la Padova, ca și la Constantinopol, unde sfinții erau cinstiți. Preoții acestui paraclis aveau prin așezământ îndatorirea de a se îngriji de bolnavi administrându-le sfintele taine, făcând sfeștanii dese și slujbele cu rânduială. Iată poziția unui intelectual bucureștean din zorii veacului al XVIII, care își organizează gestul filantropic într-un mod profesionist, atât din punctul de vedere al doctorului trupesc cât și din punctul de vedere al terapiei sacre.

Către jumătatea sec.XVIII, apare în familia sfinților de la București, prin mijlocire domnească, sfântul Pantelimon. Grigorie Ghica ridică la 1750 mănăstirea cu spitalul Pantelimon. Relațiile Ghiculeștilor cu sfântul Pantelimon sunt atestate și de daniile la mănăstirea sfântului din Athos. De altfel, anarghirul era cunoscut de voievozii români, căci începând cu Vlad Țepeș și până în sec.XIX, când Scarlat Callimach, domn moldovean, vindecat de o boală incurabilă prin intercesiunea sfântului, este nou mare

⁴⁶ D.H.MAZILU, Voievodul dincolo de sala tronului. Scenă din viața privată, Ed.Polirom, 2003, p.335

ctitor, mănăstirea deține 22 de hrisoave de donație de la aceștia. În cursul sec.XVIII, unul dintre domnii moldoveni Ghiculești aduce moaștele sfântului în peregrinare în Moldova și este foarte probabil că ele au trecut cu acest prilej și prin București. Fundației domnești de la Pantelimon, îi urmează la foarte scurt timp o biserică de mahala, pe Podul Târgului din Afară, care preia vocabula tămăduitoare.

Tot Grigore Ghica ctitorește în 1750 și biserica Sf. Visarion a spitalului de ciuțați. Este foarte probabil ca bucureștenii să fi resimțit nevoia unui sfânt specializat, căci în 1738 un edict domnesc, dat de Constantin Mavrocordat, interzicea practicile vrăjitorești împotriva ciumei. Cultul sfântului ia amploare, desigur, și sub presiunea epidemiilor. În 1792 este adus cu alai mare la mănăstirea Cotroceni capul vindecătorului, de la biserica Dussico, din Macedonia. Este posibil să se fi găsit în târg la acea dată și relicvele unui alt tămăduitor, sfântul Mina, căci în 1847, după marele foc, ele erau mutate de la biserica Stelea, care suferise mari daune în urma incendiului, la Vergu, unde sălășluiesc și astăzi. În 1797, un grup de negustori și meșteșugari, cărora li se alătură Petre, protopopul Bucureștilor, ctioresc un lăcaș pe care îl pun sub triplul patronaj de sfinți vindecători: Visarion, Haralambie și Mina, invocație multiplă, care dă măsura nevoii bucureștenilor de astfel de intercesiune.

Familia Ghica, neam de proveniență balcanică, a stat și sub patronajul sfintei Anastasia cea tămăduitoare de otrăvuri, căreia voievodul Alexandru îi ridică un paraclis la Athos, la mănăstirea Grigoriu. Îi este închinată pentru o vreme și biserica Udricani din București⁴⁷.

În hrisovul său de întemeiere a spitalului Dudești, domnitorul Alexandru Morruzzi, desemnează în 1796 trei sfinți tămăduitori: Haralambie, Alexandru și Visarion, cărora le adaugă și pe sfântul Dimitrie Basarabov, de puțin timp mare patron al Bucureștilor,.

Un ultim capitol al hramurilor vindecătoare bucureștene îl vom dedica vocabulei Izvorul Tămăduirii, care apare în târg la sfârșitul sec.XVIII, din inițiativa unui fanariot originar din insula Paros. Nicolae Mavrogheni, ctitorește „Mănăstirea de la cumpăna apelor”, pe care o închină fundației religioase Ecaton Daphiliani din insula sa natală, pusă sub același patronaj. Apariția acestui hram este, credem, de pus în legătură și cu preocupările edilitare ale voievodului, care reface conductele de ceramică și aduce în oraș apă bună, din satul Crețulești până la casele sale din capul Podului Mogoșoaiei, „*făcând chioșc cu odăi și cu toată podoaba sus, și jos harvuz (...), unde pot ajunge și toți locuitorii ai politiei de merg pe jos, fiind aproape și-și fac priveala lor*”⁴⁸. Resimțirea necesului la apă bună ca o binecuvântare și acceptarea lui sub patronajul unui episod biblic din inițiativa ctitorului, este foarte de înțeles într-un București în care oamenii aveau doar câteodată puțuri în curte, iar ele dădeau „*apă rea și sălcie din care ni se pricinuieste boala*”⁴⁹. Apa pentru băut putea fi cumpărată de la sacagii care colindau ulițele strigând cât îi ținea gura „*Apă! Apă! Haap!*”, ori era filtrată în vase mari de

⁴⁷ N.IORGA, „Fundațiunile domnilor români în Epir”, în *Analele Academiei Memoriile Secțiunii Istorice*, seria II, tom XXXVII/1913-1914.

⁴⁸ G.POTRA, *Din Bucureștii de altădată*, Ed.Științifică și Enciclopedică, București 1981, p.123

⁴⁹ G.POTRA, *Din Bucureștii de ieri*, vol I, Ed.Științifică și Enciclopedică, București 1990, p.241

piatră spongioasă⁵⁰. O altă biserică cu același hram apare câțiva ani mai târziu din râvna unui grup de negustori și meșteșugari, tot în preajma unei fânâni publice, la un alt capăt al orașului. I se va spune biserica „Izvor”.

Hramuri izolate, două exemple: sfântul Elefterie, sfinții Athanasie și Chiril ai Alexandriei

Există în comunitatea sfinților de la București protectori care nu au în grija lor decât un singur lăcaș de cult. Bunăoară, sfântul Eftimie la biserica Fundenii Doamnei, ctitorie a spătarului Mihail Cantacuzino, sfinții Ioachim și Ana la Oborul Vechi, sfânta Sofia la biserica Floreasca, sfinții Serghie și Vach la biserica veche de la Cotroceni, sfântul Elefterie la biserica omonimă, sfinții Atanasie și Chiril ai Alexandriei la biserica Bucur și lista mai poate continua.

Aceste exemple oglindesc cel mai limpede alegerea deliberată a hramului și valoarea lui simbolică la nivelul intenționalității ctitorului. Fiecare din aceste cazuri și-ar merita arheologia. Ne vom opri în cele ce urmează doar asupra a două dintre ele.

Biserica Sf. Elefterie vechi se ridică pe la jumătatea sec. XVIII pe moșia Mitropoliei, într-o zonă izolată de codru secular. Pisania din 1744 ne vorbește despre „*cheltuiala răposatului jupân Constantin sin Macsin cupeț*” și „*osteneala sfințitului mitropolitu al Ungrovlahiei chir Neofit*”⁵¹. Așadar, negustorul Constantin, lasă prin testament mitropoliei banii necesari „*să facă biserică de piatră unde ar socoti părintele vlădică mitropolitul, aici în București, cu toate câte trebuiesc*”⁵². Lăcașul ctitorit are mai multe hramuri, așa cum îndeobște se întâmplă când există mai mulți mari ctitori. Dacă cel al sfântului Gheorghe este unul deja obișnuit la București, patronajul sfântului Elefterie este o noutate. Avem motive să credem că inițiativa acestui hram a aparținut mitropolitului Neofit. Întâi stătător al scaunului arhieresc al Ungrovlahiei între anii 1738-1753, vlădica Neofit, străin de neam, originar din Creta, este un arhieriu cu o aleasă cultură teologică și laică, un foarte bun gospodar, un păstor care s-a atașat profund de turma sa slujind-o cu devotament. Dascăl al „*măriei sale Alexandru, beizadea*”, fiul domnului Constantin Mavrocordat, Neofit participă activ la treburile divanului, susține învățământul (este întemeietorul primei școli de sat din Țara Românească), sprijină traducerea de carte în limba română, chiar pe cheltuială proprie, introduce obișnuința datării actelor cu anul după Hristos. Un important aport al său pe tărâmul vieții politice românești este susținerea desființării rumâniei. Arhieriu încurajază prin cuvânt și prin exemplu propriu acest act politic. Iată ce mărturisește într-un document din 15 martie 1746: „*(...) de vreme ce răscumpărarea robilor iaște mai cinstită decât toate celelalte milostenii câte se fac (după socoteala sfinților părinți), pentru aceasta și smerenia noastră iertăm și slobozim pe toți rumânii, atât cei ai sfintei mitropolii de la Târgoviște, cât și pe cei de aicea din București (...) ori de domni ori de boieri de vor fi închinași, ori de arhieriei vor fi*

⁵⁰ În sec. XIX o saca de apă costa 50 de bani. În zilele de pomană oamenii plăteau sacagiilor pentru a împărți de suflctul morților.

⁵¹ Inscricțiile medievale..., I.381, p.377.

⁵² apud Radu OLTEANU op.cit, p.78-79

cumpărați, ca să fie pentru sufletele fericiților și pururea pomeniților ctitori ai acestor două mitropolii ..."⁵³. Neofit eliberează rumâni fără a le cere răscumpărarea, ba chiar despăgubește cele două mitropolii din resurse proprii, dăruindu-le moșii. Este un gest care nu a mai fost regăsit ulterior la vreun arhiereu al Țării Românești.

Sfântul Mare Mucenic Elefterie, prăznuit de biserica orientală la 15 decembrie, este un martir al secolului II. Episcop al Iliricului, el are o istorie foarte asemănătoare cu a multor alți sfinți din zorii creștinismului: prin har și dragoste aduce la Hristos multe suflete; convertește prin minunea trecerii nevătămate prin felurite suplicii; dat spre slășiere fiarelor sălbatice, acestea îi ling picioarele, în sfârșit, își dă sufletul fiind străpuns cu sulițele. Ceea ce a făcut, credem, ca sfântul mucenic să fie ales de mitropolitul Neofit ca protector al ctitoriei sale este patronajul pe care i-l alocă numele. Elefterie înseamnă în limba greacă „cel liber”⁵⁴. Așadar, Neofit dăruiește casă sfântului „cel liber”, ca semn a preocupării sale pentru libertatea omului, dovedită din plin și în actele sale publice. Dacă în pisania lăcașului, ordinea sfinților protectori o urmează pe cea a ctitorilor, în condica Mitropoliei, ordinea hramurilor este inversată, ceea ce ar putea dovedi perceperea privilegiată a inițiativei arhieriești într-un act intern al instituției: „*acea biserică de piatră unde se cinstește și se prăznuiește sfântului sfințit mucenic Elefterie și sfântului marelui mucenic Gheorghe, după cum mortul a fost lăsat cu sufletul lui (...)*”⁵⁵. În întărirea ipotezei de mai sus, amintim că biserica Sf. Elefterie a fost singura ctitorie a mitropolitului Neofit, deci, singurul gest major de acest fel în care își putea exprima grațitudinea față de un sfânt patron personal.

În rest, cultul acestui sfânt își mai găsește o mărturie în epocă, donatorul fiind tot o persoană cultivată, suspectabilă deci de astfel de patronaje exotice. O icoană a sfântului se găsește la biserica Doamnei⁵⁶. Datată 1752, imaginea este obolul lui Matei Ghica, voievod al Ungrovlahiei. Ironia sorții face ca acest domn să fie mazilit tocmai în urma protestelor populare conduse de mitropolitul Neofit. O inscripție pe aceeași icoană îl menționează pe Ioan Văcărescu, vistier la 1777.

Biserica Sf. Elefterie s-a făcut repede remarcată bucureștenilor prin icoana de hram a sfinților Gheorghe și Elefterie, făcătoare de minuni. Biserica s-a instalat în conștiința publică sub patronajul Sf. Elefterie. Ionescu Gion spune că „*acatistele la sfântul Elefterie sunt bune pentru multe încă din sec. XVIII*”⁵⁷ iar mai mulți autori vorbesc despre „*specializarea*” sfântului în probleme de dragoste: „*iubirea care cerea acatiste făcea ca biserica să fie foarte vizitată*”. Aceeași aplecare a sfântului o găsim menționată și în calendarul popular. „*Sfântul Elefterie e făcător de minuni. Dă noroc la fetele mari. Se vorbează mai ales de femei și mai ales de moașe. Ele țin la sfânt, că ușurează nașterea femeilor*”⁵⁸ Credem însă că direcția pe care a luat-o cultul sfântului, existent foarte

⁵³ V. MIHORDEA, Un colaborator al lui Constantin Mavrocordat la desființarea rumânicii, mitropolitul Neofit (1738-1753), B.O.R.-1965, nr.7-8, p.721.

⁵⁴ Aurelia BĂLAN MIHAILOVICI, Dicționar onomastic creștin, Ed.Minerva, București 2003, p.167.

⁵⁵ G.M.IONESCU, Istoria Cotrocenilor Lupescilor și Grozăvescilor, p.515.

⁵⁶ Inscriptiile medievale..., I.123, p.253

⁵⁷ IONESCU GION, apud C.D.FLORESCU, op.cit, vol.VII, p.2

⁵⁸ Antoaneta OLTEANU, Calendarele poporului roman, Ed.Paideia, 2001, p.533.

probabil și înainte ca un cult minor, nu este în legătură cu apariția lui ca protector al lăcașului de pe moșia Mitropoliei. Cu patronaje asemănătoare sunt investiți și alți sfinți, bunăoară sfântul Nicolae atât de popular la București. Desigur, apariția noului hram a atras către sine public din cel mai divers, a cărui fervoare a consacrat în scurt timp lăcașul. La începutul secolului XX se ridică sub aceleași hramuri biserica Sf. Elefterie Nou, astăzi cel mai căutat lăcaș bucureștean pentru oficierea cununiiilor. Mitropolitul Neofit, a dus cu sine mesajul său, el nemaifiind astăzi descifrabil decât în file vechi de arhivă⁵⁹, în schimb, sfântul s-a împământenit trainic la București și spre pomenirea arhierelui cretan.

Un alt caz este cel al sfinților Athanasie și Chiril, arhiepiscopii Alexandriei, protectori ai bisericii Bucur. Acest edificiu de dimensiuni modeste și de un farmec aparte a atras atenția cercetătorilor de-a lungul timpului. Este probabil monumentul bucureștean care a făcut să curgă cea mai multă și mai diversă cerneală. La sfârșitul sec. XVIII și începutul celui de-al XIX, se începe căutarea originii numelui București. Dacă la mijlocul sec. XVIII Fr. Sulzer credea că numele orașului vine de la bucurie, a se bucura, la 1818 un alt musafir, Wilkinson, înregistrează legenda ciobanului Bucur, care a fost popularizată de-a lungul sec. XIX. În acest context, dimensiunile reduse și aspectul rustic al bisericuței de pe malul Dâmboviței, au atras atenția, creându-se o legătură între ciobanul Bucur și acest mic lăcaș de cult. Ideea a mers până acolo încât, preotul Grigore Musceleanu, mare iubitor al istoriei orașului, alcătuiește pe la jumătatea sec. XIX o pisanie, datată în sec. XIV și redactată de Mircea cel Bătrân⁶⁰, pe care o așază deasupra intrării în biserică, după reparațiile din 1853-1863. Acest act desăvârșește intrarea edificiului în conștiința colectivă ca „biserica lui Bucur”, cea mai veche biserică din București. Încă de la sfârșitul sec. XIX, Ionescu Gion, dă în vileag cu delicatețe și căldură acest fals, care a indus în eroare cercetătorii superficiali ai orașului. Dacă, antropologic vorbind, originea denumirii de București, ca loc al urmașilor moșului Bucur, este foarte probabilă, legătura dintre cioban și biserică de pe malul Dâmboviței este inacceptabilă științific. Tipologic vorbind, edificiul se înscrie în sintaxa secolului XVIII, iar cercetările arheologice au demonstrat că lăcașul de piatră din secolul XIV, de care mărturisește pisania lui Grigore Musceleanu, nu a existat. Chiar Ionescu Gion ne spune că a cercetat cu îndemânuntul arhivele și nici un document din acea epocă nu vorbește despre presupusa ctitorie a lui Mircea. În plus, chiar după două secole, locul în care s-ar fi aflat biserică lui Bucur, se găsea în afara orașului de atunci (la fel ca și Radu Vodă), cu totul excentric față de vatra localității⁶¹. Cercetătorii au încadrat acest monument în limita inferioară a sec. XVIII, având ca termen ante quem, anul 1705, înscris pe una dintre icoanele de tâmplă⁶², considerând-o paraclis sau bolniță a mănăstirii Radu Vodă.

⁵⁹ Cercetarea ulterioară a scrierilor mitropolitului, existente sub formă manuscrisă, ar putea aduce mărturie mai directe asupra cultului său pentru Sf. Elefteric.

⁶⁰ Inscricții medievale... I.1246

⁶¹ P.Ș. NĂSTUREL, Bucureștiul în veacul al XV-lea, în. MIM, nr.1, 1964

⁶² N. STOICESCU, Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București, Ed. Academiei R.S.R., 196, p.178

Nici unul dintre cercetători nu s-a oprit însă în mod explicit asupra analizei hramului acestui lăcaș. Vocabula sfinților Athanasie și Chiril ai Alexandriei, nu mai apare sub această formă în nici o pisanie bucureșteană.

Sfântul Athanasie al Alexandriei mai este menționat ca patron a două biserici bucureștene⁶³, dar fără tovarășul său, sfântul Chiril. În cazul bisericii Stejaru, este evidentă alegerea patronimică a acestui hram, biserica fiind o rectitorire de grup, cu un anume Tanase capitanul înscris în pisanie.

În tradiția populară sfântul Athanasie, fie el patriarhul Alexandriei, ori călugărul athonit din sec.X, este pus în legătură cu protecția împotriva ciumei. Sfântul Chiril i se alătură prin forța lucrurilor, căci data prăznuirii celor doi este comună, 18 ianuarie. Alăturarea lor nu este însă întâmplătoare. Încă din antichitatea târzie, sfinții Athanasie și Chiril ai Alexandriei, teologi și luptători împotriva ereziilor, patroni ai teologilor, beneficiază de un cult combinat în amintirea trudei lor comune pentru dreapta credință⁶⁴. Un astfel de hram nu putea fi ales, credem, de ciobanul Bucur, ci mai degrabă de o persoană cu ceva cultură teologică și într-un scop precis.

Aflată în prezent în imediata apropiere a mănăstirii Radu Vodă și odinioară pe moșia acesteia, biserica lui Bucur, numită în documentele de sec.XVIII, biserica Sf.Athanasie, este considerată cum am mai menționat paraclis sau bolniță a lăcașului Sf.Troiță. Există un episod tragic al istoriei bucureștene în care mănăstirea Radu-Vodă a jucat un important rol strategic. În asediul Bucureștilor din 1595, Sinan Pașa ocupă colina ce se afla atunci în apropierea orașului și în 8 zile o fortifică, stabilindu-și aici cartierul general. Biserica mănăstirii, ridicată cu câteva decenii în urmă de Alexandru II Mircea, ca necropolă domnească și sediu pasager al Mitropoliei, este transformată în moscheie⁶⁵, iar la plecarea lui Sinan Pașa este umplută cu praf de pușcă și incendiată. Mănăstirea este reconstruită începând cu 1613 de Radu Mihnea, de la care va păstra și numele de Radu-Vodă, și este readoptată, sub același hram al Sfintei Troițe, ca necropolă și reședință domnească. Acest Radu Mihnea, nepotul întâiului ctitor, este fiul lui Mihnea turcitul, personaj care a stârnit multă vâlvă în epocă. Crescut la Constantinopol, voievod iubitor de pareneze și de fast împărătesc, a indispus mult pe boierii țării, căci adusese cu el în alai pe frații și surorile sale făcuți de tatăl său în harem. „În țara noastră acum strigă hogaș, că-și ține acest domn frații și surorile cu el în casă (deci la Radu Vodă, n.n) și sunt turci”⁶⁶. Începând cu 1613, mănăstirea este închinată lăcașului athonit al Ivirilor, și va avea îndeobște egumeni greci.

Găsim neîntâmplător ca o biserică cu hramul sfinților Athanasie și Chiril ai Alexandriei, teologi și luptători împotriva ereziilor, să apară după evenimentele sus depănate, în imediată apropiere și în directă legătură cu mănăstirea Radu Vodă. Credem

⁶³ La biserica Stavropolcos într-o pisanie din 1728, biserica Stejaru, vezi Inscricțiile medievale... I.443, I.467

⁶⁴ Sinai, Byzantium, Russia, Orthodox art from the VI to the XX century. The state hermitage museum, St.Petersburg, 2000.

⁶⁵ Acecași soartă a avut-o biserica mitropolitană din Târgoviște dar nici o altă biserică bucureșteană, Ilurmuzaki, vol.I.p.363.

⁶⁶ Dan Horia MAZILU, op.cit, p.584.

că ea a fost inițial un paraclis, căci hramul sfinților arhieriei nu pare a avea vreo legătură cu funcția de bolniță, nici în accepțiunea sa de capelă de cimitir, nici în cea de capelă de azil. De obicei pentru lăcașuri de cimitir se aleg hramuri ca sfântul Ioan Botezătorul, sfântul arhangel Mihail ori sfântul Lazăr cel a patra zi înviat din morți, intercesori dincolo de moarte, iar pentru cele de azil, vocabule mai specifice, în ordine lumească mai puternice, cum ar fi sfântul Visarion, sfântul Pantelimon, sfântul Haralambie. Credem prin urmare că paraclisul, chiar devenit ulterior bolniță ori capelă de cimitir, va fi fost inițial, probabil din lemn, ctitoria unui egumen raduliot din a doua jumătate a sec.XVII, echivalentul unui gest de exorcizare, după trecerea domnilor cu rău renume îngropați aici. În Istoria Bucureștilor, Nicolae Iorga vorbește, fără a-și menționa sursele, despre ridicarea bisericii lui Bucur de către localnici în chiar timpul asediului lui Sinan Pașa. După ce descrie, urmând mărturia călugărului Nikifor notată de Hurmuzaki, împrejmuirea orașului cu șanțuri de pământ, savantul completează „*biserica lui Bucur, fu cuprinsă în acest înconjur, ridicându-se cu aceeași grabă numai într-o săptămână, prin locuitori, desigur mânați la aceasta hervalea, alte cincisapte băști*”⁶⁷. Este foarte posibil ca savantul să fi avut în vedere același element, hramul, când a afirmat cele de mai sus, căci în acel moment biserica mănăstirii Sfânta Troiță era moscheie. O viitoare incursiune în arhiva mănăstirii Radu Vodă ar putea pune mai multă lumină în cele expuse mai sus.

Un sfânt „musafir”, neasimilat la București, sfântul Mihail Mărturisitorul, episcopul Sinadei.

Sfântul Mihail Mărturisitorul, episcopul Sinadei, este unul dintre acei sfinți care au populat conștiința medievală într-un mod foarte precis, funcționând ca un antidot într-una dintre problemele foarte practice pe care o avea de întâmpinat trăitorul veacului de mijloc: lăcustele.

Episoade ale biografiei terestre a sfântului justifică pe deplin patronajul pe care l-a continuat după trecerea sa la Domnul. Originar din Sinada – Frigia, se călugărește de foarte tânăr la Constantinopol și ajunge în 784 mitropolit al ținuturilor sale natale. Iconodul luptător, arhierul este depus și trimis într-un exil itinerant de durată. În timpul prigoanei sale sfântul își face simțită puterea rugăciunii în comunități rurale, „specializându-se” în probleme agricole. Cuviosul explică sătenilor că năpastele le sunt trimise de Dumnezeu pentru păcatele lor și le cere să postească, să se roage împreună cu el, să facă procesiuni. În urma devoțiunii comunitare, însoțită de intercesiunea sfântului, prădătorii recoltelor cad în crăpăturile pământului ori se ridică în nori părăsind ținutul⁶⁸.

Un scenariu foarte asemănător celui de mai sus este relatat de Radu Greceanu în cronica sa, opt secole mai târziu: „*când au fost al treilea an den domnia mării sale, aflându-se la mare lipsă și foamete de stricăciunea lăcustelor, Constantin Vodă trimis-au la Sfetagora și au pohtit pe părinții de acolo de au adus capul lui sfeti Mihail Sinadschi*

⁶⁷ N.IORGA, *Istoria Bucureștilor*, București 1939, p.57.

⁶⁸ Le synaxaire – Vies des saints de l’Eglise Orthodoxe – tome IV, Ed.To Perivoli tis Panaghias , Thessalonique, 1993, p.348.

(...) și plimbându-se capul sfântului prin București și prin țară, pe unde era lăcuste, cu arhieriei și cu preoți, iată că s-au ridicat lăcustele și au pierit dupe pământul acesta”⁶⁹.

În anul 978, împăratul Vasile II Macedoneanu oferea în dar capul sfântului Mihail Mărturisitorul mării Lavre atonite a sfântului Athanasie. Începând cu 1640, în decurs de un veac și jumătate, relicva a călătorit de cinci ori în Țara Românească, atingând de fiecare dată și Bucureștiul⁷⁰. Într-adevăr, această perioadă este cea în care au fost nemnalate cele mai multe valuri de lăcuste, dar, în același timp, este o vreme de ananghie pentru călugării athoniți, care practicau astfel de călătorii pentru a aduna milele mai mari sau mai mici ale creștinilor. Pentru aceeași năpastă a lăcustelor monahii de la Xiropotamu aveau adevărate contracte cu satele din Calcidica pentru aducerea la ele a lemnului sfintei cruci.

Finanțatoare și comanditară a acestor călătorii a fost în Țara Românească domnia. Suma tradițională pe care voievozii o donau Marii Lavre pentru intercesiunea sfântului era de 6000 de asprii. Aceasta a fost mărită de Constantin Racoviță la 8000 de aspri și alți 800 pentru însoțitori, iar Scarlat Ghica mărește de 4 ori suma alocată acestora din urmă. Pe lângă acestea, unii domni și-au însoțit mulțumirea cu ample gesturi votive, ei fiind astfel, la rândul-le, intercesori între comunitate și sfânt. Dacă în Țările Române, chiar în urma ajutorului repetat din partea sfântului, cultul său nu s-a împământenit⁷¹, Matei Basarab își manifestă din plin devoțiunea personală către sfânt, el fiind în același timp și purtătorul de cuvânt al obștii sale. În 1643, voievodul ridică din temelie o capelă a sfântului în curtea Marii Lavre atonite, împodobind-o cu frescă și cu toate cele trebuincioase, apoi cumpără pentru necropola sa de la Arnota, părți din moaștele sfântului, despre care spune: „*le-am plătit cu mult preț și le-am împodobit cu aur și cu argint și cu pietre prețioase (...), să ne fie nouă și părinților noștrii spre veșnică pomenire*”⁷². Asemenea și Constantin Brâncoveanu, dăruiește sfântului un chivot bogat împodobit „*în umintirea evlaviei lui*”⁷³.

Relația între sfântul Mihail al Sinadei și comunitatea bucureșteană a fost una episodică. Odată semnele vremurilor trecute, sfântul este astăzi aproape uitat, revenit în rândul „sfinților de toată ziua”, pe care nu-i pomenesc decât o dată pe an monahii.

Concluzii

Relația comunitate – sfinți, legătură de reciprocă adopțiune, este unul dintre elementele care dau coerență bisericii, privită în ansamblul ei. Prin sfinții săi, Bucureștiul este parte a mării comunități a tuturor sfinților, a eclesiei, înrundindu-se nevăzut cu obști îndepărtate, prin apelul la intercesori comuni.

Prin hramuri și închinări, Bucureștiul se leagă de centrele importante ale creștinătății orientale, pe care, de altfel, elita românească le susține într-o nobilă asumare

⁶⁹ Radu GRECEANU, apud Paul CERNOVODEANU, Paul BINDER, *Cavalerii Apocalipsului*, București 1993, p. 90-91

⁷⁰ 1643, 1691, 1729, 1756, 1768 cf. Theodor BODOGAE, *Ajutoarele românești la Athos*, Sibiu 1941.

⁷¹ Calendarul popular nu menționează nici o tradiție sau vreo devoțiune mai aparte acordată sfântului, Antoaneta OLTEANU, op.cit.p.246

⁷² Theodor BODOGAE, op.cit., p.98

⁷³ Ioan COMNEN, apud, idem, p.101

a poziției sale. Constantinopol, Athos, Ierusalim, Sinai, apoi centrele balcanice în care clopotelor nu le era îngăduit să bată, erau în comuniune prin extensie cu târgul dâmbovițean, ajuns în secolul XVIII cel mai răsărit centru din spațiul balcanic. Călătorii de tot felul se regăseau aici, într-un mediu familiar ca referițe ale sacrului, lăsându-și câteodată urmele de recunoștință în bisericile bucureștene.

Familia sfinților bucureșteni oglindește spațiul geografic, mentalitatea, cursul istoriei orașului. Și-au găsit rugători aici sfinții cei mai populari ai creștinătății orientale și balcanice, fără nuanță națională⁷⁴, intercesorii cei mai frecvanțați în acel „commonwealth bizantin”: Maica Domnului, sfântul Nicolae, sfântul Gheorghe, sfântul Dimitrie, sfântul Ioan Botezătorul, sfinții arhangheli Mihail și Gavril, sfinții Petru și Pavel. Prin permanenta raportare la model, ctitorii, chiar atunci când nu mai provin din os domnesc ori boieresc, rămân în preajma sfinților consacrați, dând peisajului hagiografic bucureștean o nuanță conservatoare. Accente mai exotice, pătrunse prin donatori erudiți ori prin ctitori venetici nu trec neobservate, dar rămân de interes restrâns.

Prin ctitorii săi, modelați de tradiția bizantină, păstrând reflexele împăraților donatori, târgul devenit capitală capătă statura unui oraș creștin oriental, care pulsează interior în legea sărbătorii religioase. Timpul se fragmentează între bătăile clopotelor, lunile între duminici, anul între marile praznice. Comunitatea, prin părțile ei mai mici, obștile de enorie, gravitează în jurul caselor sfinților, încredințându-le acestora firul vieții lor. Orașenii vizitează sfinții și sfinții își petrec protejații în casele lor. Între rugăciunea tainică, darul discret, procesiunea pestriță și zgomotoasă, fastul marilor slujbe, între agonia prăpădurilor de tot felul și zarva zilelor de hram, comunitatea rămâne ancorată, prin semnalele verticale ale turlelor și crucilor, de poalele sfinților și prin ei de tronul ceresc.

Comunitate și sfinți se întrepătrund în Bucureștii veacului de mijloc, creând un mediu de permanentă comunicare cu nevăzutul, care adună laolaltă, fără ifos, voievozi, boieri mari și mici, negustori, meșteșugari, țărani, clerici, târgoveți, într-un caleidoscop pestriț de trăiri și nuanțe, deopotrivă la urechea lui Dumnezeu.

Community and Saints in Mediaeval Bucharest

SUMMARY

The communities gravitate around the Saints' Houses The townsmen visit the saints and the saints care about the townsmen. Community and saints stay mingled together, united in a varied kaleidoscope. The authoress renders, in a dense, poetical panoramic image, the part played by the saints and by the townsmens' belief in their protective virtues, during the Middle Ages, in Bucharest.

⁷⁴ Menționăm că nu s-a împământenit în Țara Românească cultul sfinților crai sârbi Sava și Simcon, în pofida elementului sârbesc stabilit aici și alcătuitor al elitei comunității.